

ЄВГЕНІЙ САМБОРСЬКИЙ (Івано-Франківськ)

ПЕРЕСЕЛЕННЯ ПОЛЯКІВ ІЗ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ І ЗАХІДНОЇ
БІЛОРУСІ ДО ПОЛЬЩІ В 1944–1946 РР.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Примусові переселення в Радянському Союзі не були новим методом у розв'язанні національних, політичних чи економічних проблем. Впродовж 20–50 рр. ХХ століття насильницькі міграції населення на території СРСР стали невід'ємною складовою державної репресивної політики. Для радянського керівництва здійснення депортаційних акцій було ефективним засобом вирішення внутрішніх проблем. У багатьох випадках чисельні переміщення як окремих груп осіб, так і цілих націй, дозволяли керівним органам радянської влади врегульовувати конфліктні ситуації, які виникали між владою і народом¹. Власне, ініційована радянським керівництвом переселенська акція 1944–1946 рр. видається однією з найбільших за своїми обсягами операцій по вирішенню міжнаціональних протиріч.

Зазначена тематика знайшла широке відображення у працях сучасних білоруських, польських та українських дослідників. Серед них варто виділити праці О. Буцко², А. Вялікого³, Г. Грицюка⁴, О. Калакура⁵, Г. Мазура⁶, Е. Міроновича⁷, В.Сергійчука⁸, С. Ткачова⁹, Я. Чернякевича¹⁰ та

¹ Й. Надольський, *Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.)*, Луцьк 2008, с. 40–43.

² О. Буцко, *Україна – Польща міграційні процеси 40-х років*, Київ 1997, с. 149.

³ А. Вялікі, *На раздарожжы. Беларусь і палякі ў час перасялення (1944–1946)*, Мінск 2005, с. 319.

⁴ G. Hryciuk, *Nastroje i stosunek ludności polskiej tzw. Ukrainy Zachodniej do przesiedleń w latach 1944–1945 w świetle sprawozdań radzieckich*, w: *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1998, s. 209–222.

⁵ О. Калакура, *Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті*, Київ 2007, с. 508.

⁶ G. Mazur, *Problemy przesiedlenia Polaków z Ukrainy i Ukraińców z Polski w latach 1945–1946*, w: *Polska – Ukraina: trudne pytania*, opracowanie redakcyjne R. Niedzielko, Warszawa 2001, s. 15–57.

⁷ E. Mironowicz, *Przesiedlenia ludności polskiej z Białorusi w latach 1944–1946*, w: *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, pod red. M. Kietliński i W. Śleszyński, Białystok 2004, s. 111–116.

⁸ W. Serhijczuk, *Problemy przesiedlenia Ukraińców z Polski i Polaków z Ukrainy w latach 1944–1946*, w: *Polska – Ukraina: trudne pytania*, opracowanie redakcyjne R. Niedzielko, Warszawa 2001, s. 58–85.

⁹ С. Ткачов, *Польсько-український трансфер населення. 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля*, Тернопіль 1997, с. 216.

¹⁰ J. Cerniakewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, Warszawa 1987, s. 263.

ін. Крім того, значний доробок до цієї проблематики складають опубліковані збірники документів, видані зусиллями українських та польських науковців. Незважаючи на чималий фактологічний матеріал та значні здобутки історіографії з даної тематики, все ж таки залишається низка дискусійних питань, які потребують більш детального теоретичного опрацювання. На наш погляд порівняльний аналіз переселення поляків, що мало місце на теренах Західної Білорусі і Західної України у 1944 – 1946 рр., сприятиме поглибленню уявлення про цю акцію та допоможе реконструювати більш цілісну картину цього процесу у ширшому контексті.

Метою нашої статті є спроба здійснення порівняльного аналізу ходу, етапів та динаміки депортації поляків із західних областей України та Білорусі до Польщі у 1944 – 1946 рр.

9 вересня 1944 р. у Любліні між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення (ПКНВ) було підписано угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з УРСР у Польщу. Угоду підписали голова Ради Народних Комісарів (РНК) УРСР М. Хрущов і голова ПКНВ Е. Осубка-Моравський¹¹. В цей же день аналогічний договір з ПКНВ підписав голова РНК БРСР П. Пономаренко¹².

Незважаючи на те, що підписання договорів відбулося між ПКНВ та урядами УРСР і БРСР, їх детальна розробка відбувалася у Москві. Підписання так званої “Люблінської угоди”, якою передбачалося взаємне переселення білорусів, поляків і українців, відбувалося з ініціативи виключно вищого партійного керівництва СРСР. Доказом цього є те, що зміст укладеного договору фактично дослівно відповідає раніше ухваленим радянською владою указам про переселення чеченського, кримсько-татарського та інших народів¹³. План виселення поляків з низки прикордонних територій Радянського Союзу був розроблений ЦК ВКП(б) саме у Москві, а не у Києві чи Мінську. Підписання угоди урядами Білорусі і України, а не московським керівництвом, було спланованим кроком. Радянська влада “чужими руками” втілювала у життя свої геополітичні плани, при цьому залишаючи собі простір для маневру¹⁴.

¹¹ С. Макаруч, *Переселення поляків із Західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр.*, Український історичний журнал 2003, № 3, с. 103.

¹² А. Вялікі, *Уплыў кіраўніцтва СССР на працэ перасялення паміж БССР і Польшчай, w: Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, pod. red. M. Kietliński i W. Śleszyński, Białystok 2004, s. 90.

¹³ Ю. Сливка, *Периопричини та геополітичні цілі переселенських акцій, w: Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 1950-х років (до 50-річчя операції „Вісла”)*, упор. Ю. Сливка, Львів 1998, с. 12.

¹⁴ І. Козловський, *Переселенська акція 1944–1946 рр. та реакція на неї польського і українського*

Майже відразу після досягнення згоди про переселення розпочалася практична підготовка урядів Білорусі, України та Польщі щодо втілення її в життя. Зокрема, були сформовані головні представництва урядів БРСР і УРСР у справах евакуації. Їх очолили з українського боку – М. Підгорний та О. Цоколь, з білоруського – І. Варвашеня і В. Царюк. Відповідно головні представництва польського уряду під керівництвом В. Вольського та С. Вишневської розмістились у Луцьку та Барановичах.

Згідно з угодою про обмін населенням українські та білоруські представництва з евакуації мали розпочати свою роботу 15 жовтня 1944 р. Проте процес їх формування був досить тривалим і значно затягнувся. У зв'язку з цим районні представництва розпочали свою роботу тільки в грудні 1944 р. Також дуже швидко стало зрозумілим і те, що закінчити переселення до встановленого строку, а саме до 1 лютого 1945 р., не вдасться. Через численні труднощі, які виникали в ході переселення, кінцева дата його закінчення кілька разів зазнавала змін. У підсумку остаточне закінчення переселенської акції відбулося у липні 1946 р¹⁵.

Ще до початку переселення партійні органи намагалися пильно спостерігати за настроями поляків, фіксувати їхні висловлювання як про Люблінську угоду, так і про радянську владу загалом. Доволі часто населення було слабо поінформоване, йому було важко зорієнтуватися у суспільно-політичній ситуації, що склалася після звільнення Білорусі і України від нацистів. В цей час типовими були запитання на кшталт: “Чи буде у нас Польща?”, “Який уряд у Польщі?”, “Де проходить лінія Керзона?”, “Якщо ми не поїдемо до Польщі чи залишать нас тут чи виселять у Сибір?”, “Коли розпочнеться переселення?” і т. д.¹⁶.

Звісно, польське населення по-різному бачило своє майбутнє після закінчення війни. Впродовж другої половини 1944 р. в середовищі поляків спостерігалось різко негативне ставлення до виїзду. Так, працівник пивоварного заводу у місті Рівне, поляк Рог Йосиф заявив: “... Я чув по радіо оголошення, що всіх поляків будуть переселяти за Буг. Не знаю тільки, по бажанню чи примусово, але як у першому, так і в другому випадку не хотів би їхати, а залишуся тут...”¹⁷. Службовець ліспромгоспу в Дрогобицькій області Карл Дроздовський сказав: “Поїхав би в Польщу, та жал-

---

підпиля, w: *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1998, s. 165.

¹⁵ С. Макарчук, *op. cit.*, с. 104.

¹⁶ Национальный архив Республики Беларусь (далее – НАРБ), ф. 4 п, оп. 42, д. 140, л. 365.

¹⁷ В. Сергійчук, Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944–1946 рр., Київ 1999, с. 55.

ко власності. Тут продаси – там не купиш”¹⁸. Очевидно, що в основі негативного ставлення поляків до виїзду лежав психологічний аспект. Він був викликаний небажанням розлучатися з малою батьківщиною, оскільки чимало родин жили на західноукраїнських і західнобілоруських землях з діда-прадіда і вважали їх своїм рідним краєм¹⁹.

Широко розповсюдженими були й інші заяви, що свідчили про небажання покидати обжиті місця. Чимало поляків висловлювали свої сподівання на те, що після закінчення війни Західна Білорусь і Західна Україна залишаться у складі Польщі. Так, поляк Судник Іван з міста Слонім у комісії по переселенню заявив: “В Польщу їхати немає сенсу тому, що в швидкому майбутньому Польща буде відновлена, кордони Польщі будуть розташовані далі на схід, ніж це було у 1939 р.”²⁰. Один поляк з Гродненської області в розмові з односельчанином говорить: “Польща буде існувати з кордонами 1939 р., цього доб’ється справжній польський уряд у Лондоні. Нехай Сівити і Ванда Василевська не думають, що вони створили насильне військо з польських громадян, думають втримати Польщу, цього не буде...”²¹.

На підставі вивчення настроїв польського населення радянська влада виокремила три основні причини зволікання з переселенням: 1) відстоювання претензій на землі Західної України і Західної Білорусі; 2) сподівання на виникнення війни між Великобританією і США з одного боку і СРСР з другого; 3) незадоволення діяльністю ПКНВ і важкими матеріальними умовами у Польщі²².

Справді, до січня – лютого 1945 р. хід реєстрації і виїзду польського населення до Польщі був вкрай повільним. На переселенський процес значний вплив мало польське підпілля та римо-католицькі священники. Радянська влада відмічала “засміченість” комісії з евакуації “польськими антирадянськими елементами”, які намагалися гальмувати реєстрацію і переселення²³. Так, працівники польського районного представництва з евакуації у Брестській області не повідомляли населення про строки

¹⁸ Ibidem, с. 55.

¹⁹ С. Макарчук, *op. cit.*, с. 106.

²⁰ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 4, л. 23.

²¹ НАРБ, ф. 4 п, оп. 42, д. 140, л. 61.

²² В. Сергійчук, Протидія поляків депортаціям з України (1944–1946 рр.), в: Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 1950-х років (до 50-річчя операції „Вісла”), упор. Ю. Сливка, Львів 1998, с. 30; А. Боляновський, Депортації як чинник впливу на розвиток українсько-польських відносин у 1944–1945 рр., в: Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість, відп. ред. М. Литвин, Львів 2007, с. 57.

²³ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 23, спр. 1466, арк. 39, 50.

евакуації. Вони наголошували на тому, що терміни будуть продовжені, а тому з виїздом поспішати не потрібно²⁴. У місті Рівне польська комісія з евакуації навмисне гальмувала переселення шляхом затягування оформлення документів²⁵. У зв'язку з цим широкого розповсюдження набули арешти працівників райпредставництв з евакуації. Так, у січні 1945 р. у Рівному було заарештовано бухгалтера Зуба, референта Совінського, відповідального за транспортні перевезення Кецика Ганрика. У той же час було затримано референта польського райпредставництва у Дрогобичі²⁶.

Досить часто мали місце випадки, коли переселення гальмувалося самими радянськими працівниками. Так, голова райвиконкому Козловщинського району (сучасна Гродненська область) – Шестопалова, забороняла населенню користуватися автотранспортом для перевезення майна на станції відвантаження. Також вона відмовлялася приймати на облік залишені поляками будівлі, забороняла переселенцям продавати худобу, сіно і т. д.²⁷. Деякі місцеві радянські урядовці взагалі “закривали очі” на проблему переселення. Так, один з місцевих партійних чиновників з Барановичської області заявив: “Евакуація польських громадян – це для мене не партійна задача, у мене в районі поляків нема і питаннями їх евакуації я займатися не хочу, у мене для цього немає часу”²⁸.

У зв'язку з повільними темпами переселення поляків радянське керівництво вирішило вдаватися до низки репресивних заходів, які мали прискорити “евакуацію”. Про це свідчить лист М. Хрущова надісланий Й. Сталіну 29 листопада 1944 р. Зокрема в даному листі М. Хрущов пропонував у всіх вищих навчальних закладах і школах заборонити викладання польською мовою та на основі польських підручників, перевіривши навчальний процес на українську і російську мову. Крім того, першим секретарем ЦК КП(б)У передбачалося проведення мобілізації поляків на рівні з українським населенням на промислові об'єкти, будівництво у східні регіони Радянського Союзу та інші заходи²⁹.

Слід зазначити, що тиск радянської влади на польське населення з метою його виїзду викликав невдоволення, виражене не тільки в усній

²⁴ НАРБ, Ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 38.

²⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 46, спр. 319, арк. 62.

²⁶ Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski. 1944–1947, wybór, opracowanie i redakcja dokumentów S. Ciesielski, Warszawa 1999, s. 85–86.

²⁷ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 8, л. 181.

²⁸ НАРБ, Ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 322.

²⁹ В. Сергійчук, Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали, Київ 1998, с. 168–169.

формі. 1 листопада 1944 р. близько 4 тисячі поляків Львова здійснили широкомасштабну акцію протесту на Личаківському цвинтарі. На місцях захоронення радянських воїнів вони зробили написи: “Не віддамо Львова СРСР!”, “Слава борцям за польський Львів” і т. д. Протестуючі встановили карту з кордонами до 1939 р. та написом: “Що ворог відібрав у нас силою – шаблею повернемо!”³⁰.

У відповідь на активний спротив поляків у січні 1945 р. органи НКДБ здійснили низку арештів. Станом на 9 січня 1945 р. карально-репресивними органами було заарештовано 772 особи, в тому числі 21 інженера, 14 професорів, 6 лікарів, 5 священників і 3 артистів³¹. Нелегальна польська підпільна газета “Слово польське” дану акцію прокоментувала так: “...3 і 4 січня НКВД, бажаючи змусити поляків до масового виїзду з міста Львова, провів багаточисельні арешти. Вже сьогодні окремим арештованим було запропоновано звільнення за ціну підписання декларації про виїзд...”³².

Масові арешти польського населення відбувалися за безпосередніми наказами вищого радянського керівництва. Так, 11 січня 1945 р. з Москви за шифротелеграмою заступника НКДБ Б. Кобулова голові НКДБ УРСР С. Савченку була відправлена довідка з вказівкою заарештовувати поляків, які протидіють кампанії з переселення. У ній пропонувалося посилити агентурну роботу по виявленню осіб, які ведуть агітацію проти переселення поляків до Польщі та розповсюджують провокаційні чутки. Згідно з даною вказівкою такі особи підлягали негайному ув’язненню. Також у довідці наголошувалося, що слідство над ними мало відбуватися “у прискореному порядку”³³. Так, згідно з польськими даними, тільки за перший тиждень січня 1945 р. радянськими репресивними органами було затримано близько 6 тисяч осіб польської національності. В іншому оперативному донесенні аківського підпілля зазначалося, що 15 січня того ж року у Львові було арештовано і вивезено до Сибіру 7 тисяч поляків³⁴.

Репресії з боку радянської влади відбувалися не тільки у Львові, а й у інших регіонах Західної України. Наприклад, директор школи з міста Рокитне Рівненської області, поляк Кубринович Стефанія Йосифівна в

---

³⁰ С. Макарчук, *op. cit.*, s. 107.

³¹ В, Сергійчук, *Десять буремних літ*, *op. cit.*, с. 203.

³² *Ibidem*, с. 207.

³³ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Переселення поляків та українців, гол. ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал, Варшава – Київ 2000, с. 324.

³⁴ *Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945 (październik 1944 – lipiec 1945)*, red: H. Czarnocka, K. Iranek-Osmecki, W. Otocky, Londyn 1981, s. 231 – 232, 374.

бесіді з вчителькою цієї ж школи – Міллер Ніною, заявила: “Росіяни не навидять поляків. Військові переодягаються у форму бандитів і ходять по польським селам, де пропонують полякам виїжджати до Польщі, а тому, хто не хоче виїжджати – погрожують вбивством...”³⁵. З цією метою органами НКВС та НКВД створювались спеціальні провокативні бойові групи органів внутрішніх справ та держбезпеки, які діяли під виглядом воїнів УПА³⁶. За деякими даними під “маскою” українських повстанців на Західній Україні діяло 156 спецгруп НКВС³⁷. Ці та ще чимало інших прикладів без сумніву доводять намагання з боку НКВС та інших радянських репресивних структур не тільки сприяти швидкому виселенню польського населення, але й посилити польсько-українську ворожнечу.

У Білорусі радянська репресивна політика щодо польського населення була не такою вираженою як в Україні і проходила у більш прихованій формі. Як і на західноукраїнських землях прискоренню реєстрації поляків на виїзд сприяла загальна мобілізація населення в армію та промисловість. Так, у Відзовському районі Полоцької області після оголошення переобліку місцевого чоловічого населення віком до 55 років і його мобілізації в армію та для роботи на Урал кількість бажаючих виїхати значно збільшилася³⁸.

На теренах БРСР своє бажання переселитися виявляло багато поляків зі східних регіонів, що приїжджали з відповідними зверненнями до райпредставництв. Подібна ситуація спостерігалася і в Україні, проте таких осіб радянська влада переселяти забороняла, оскільки це не було передбачено Люблінською угодою³⁹. Вказане рішення вкотре свідчить про намагання керівництва СРСР очистити прикордонні території від „польського елемента”. Так, мешканець міста Кобрин Брестської області у комісії по переселенню заявив: „Ваші дії суперечать тому, що я читав у газеті про добровільну евакуацію, строк ще є, коли я зберуся, то сам буду записуватися”. Зустрівшись з іншими поляками при виході з приміщення, він сказав: „Вони змушують нас виїжджати, а можливо ще буде війна і тоді становище зміниться”⁴⁰.

³⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 892, арк. 162.

³⁶ Х. Кульгавець, Винищувальні батальйони та групи охорони громадського порядку у боротьбі із націоналістичним підпіллям у західних областях УРСР (1944–1950 рр.), Форум права 2009, № 3, с. 373.

³⁷ С. Ткачов, *op. cit.*, с. 103.

³⁸ НАРБ, ф. 4 п, оп. 29, д. 828, л. 65 – 66.

³⁹ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 8, л. 55.

⁴⁰ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 37 об., 38

Незважаючи на певний тиск, який чинила радянська влада на польське населення у Західній Білорусі, переселенська акція у кожній з радянських республік відбувалася по-різному. На території України це був процес тотального очищення західних областей від небажаних антирадянських елементів із застосуванням репресій. На західнобілоруських землях обмін населенням здійснювався не просто з деякими відмінностями, а набув кардинально іншого забарвлення. Вже з квітня – травня 1945 р. хід евакуації значно уповільнився. У середовищі польського населення білоруська влада розпочала антипереселенську пропаганду, нагадуючи про безконфліктні польсько-білоруські відносини під час війни⁴¹.

Причина зміни державної політики щодо поляків у Білорусі полягала в тому, що білоруське партійне керівництво не приділяло переселенській акції значної уваги. Записаних на виїзд осіб місцеві органи влади вже не вважали радянськими громадянами, а тому не проводили в їхньому середовищі будь-якої політичної чи іншої роботи. Внаслідок халатного ставлення до процесу взаємного обміну населенням, на початковому етапі під виглядом поляків у списки по переселенню потрапило чимало білорусів-католиків. З метою перегляду списків зареєстрованих осіб керівництво БРСР вирішило призупинити реєстрацію і виїзд поляків та заново переглянути подані клопотання про евакуацію⁴².

У даному контексті не менш вагомим чинником була також та обставина, що в роки війни Білорусь зазнала значних руйнувань і втрат населення. За таких умов вплив людських ресурсів з республіки міг негативно вплинути на хід відбудови промисловості, сільського господарства і т.д.⁴³. Крім того, обмін польським і білоруським населенням був не рівноцінним. Кількість виїжджаючих поляків значно перевищувала кількість білорусів, що прибували з Польщі до БРСР.

Зважаючи на вказані причини, уряд БРСР вирішив кардинально змінити свою політичну лінію щодо евакуації польського населення із західних регіонів. 20 березня 1945 р. головний представник РНК БРСР з евакуації В. Царюк надіслав листа першому заступнику голови РНК БРСР К. Кісельову з пропозицією утворення змішаних білорусько-польських комісій з евакуації. Зазначені комісії отримали право визначення національності, реєстрації і видачі евакуаційних документів. До їх складу вхо-

---

⁴¹ С. Стемпень, Переселення поляків з України в 1944–1946 рр., в: Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість, відп. ред. М. Литвин, Львів 2007, с. 172.

⁴² С. Стемпень, Переселення поляків з України в 1944–1946 рр., в: Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість, відп. ред. М. Литвин, Львів 2007, с. 172.

⁴³ E. Mironowicz, *op. cit.*, s. 114.

дили працівники райкомів, райвиконкомів, представники РНК БРСР і уповноважені польського уряду⁴⁴.

Створення змішаних комісій відбувалося не тільки з метою виявлення зареєстрованих білорусів-католиків, але мало сприяти посиленню контролю за ходом переселення. Внаслідок безконтрольності, яка панувала у евакуаційних комісіях, протягом осені – зими 1944–1945 рр. відбувалася масова заочна реєстрація населення без належної перевірки документів. Так, у Барановичській області реєстрація відбувалася на основі документів, де не вказувалася національність особи, довідок які видавали священники, а також явно підроблених документів⁴⁵. У зв'язку з цим було прийнято рішення детально переглянути реєстраційні списки і викреслити з них виявлених осіб непольської національності. У деяких регіонах Білорусі евакуаційні комісії позбавляли права виїзду осіб, які „записавшись на транспорт”, без поважних причин не виїхали у зазначений термін⁴⁶.

Створення змішаних комісій та їх співпраця з місцевими партійними осередками у значній мірі сприяли зростанню адміністративного контролю за ходом переселення з боку держави. 3 грудня 1945 р. РНК БРСР прийняла постанову “Про заходи по евакуації з БРСР у Польщу осіб польської і єврейської національності, колишніх польських громадян”. Згідно з даним указом при облвиконкомах створювалися комісії по переселенню, які були наділені досить широкими повноваженнями. Вказані комісії приймали не лише клопотання осіб, які бажали виїхати. Фактично, затверджені ними рішення щодо евакуації були вирішальними. Все це призвело до значного зменшення участі польських і білоруських райпредставництв у процесі переселення⁴⁷.

Отже, з кінця весни – початку літа 1945 р. на території Білорусі важелі управління процесом евакуації опинилися виключно в руках радянських партійних органів. Жорсткий контроль за виїздом польського населення з боку держави був покликаний завадити відпливу людських ресурсів з республіки. В зв'язку з цим чимала кількість білорусів була виключена з реєстраційних списків, а польське населення в багатьох випадках не змогло покинути межі Білорусі, не зумівши “довести” свою національну приналежність.

Вище окреслені розбіжності у підходах керівництва Білорусі і України щодо евакуації поляків суттєво впливали на динаміку переселенського

---

⁴⁴ А. Вялікі, На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944–1946), *op. cit.*, с. 128 – 129.

⁴⁵ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 223.

⁴⁶ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 26 а.

⁴⁷ А. Вялікі, На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944–1946), *op. cit.*, с. 149–150.

процесу. У Західній Україні до лютого 1945 р. реєстрація населення проходила повільними темпами. Так, станом на 1 лютого 1945 р. по Дрогобицькій області всього подало заяв на виїзд тільки 20374 особи, з яких фактично депортовано було лише 3640⁴⁸. Повільний хід реєстрації місцеві партійні органи обумовлювали відсутністю польських уповноважених, недостатньою агітаційною роботою серед польського населення, антипереселенськими діями польського підпілля і т. д.⁴⁹.

Певну роль у прискоренні процесу переселення поляків відіграв приїзд до Львова наприкінці серпня 1945 р. відомого польського політика С. Грабського. На зустрічі з представниками Союзу польських патріотів йому вдалося переконати їх у необхідності переселення. При цьому С. Грабський особливо наголосив на тому, що під час зустрічі з Й. Сталіним у Москві він “робив усе, щоб Львів залишився у складі польської держави, але не вийшло”⁵⁰.

Не менш важливим фактором, що посприяв значному збільшенню кількості бажаючих переселитися, було укладення 16 серпня 1945 р. угоди про польсько-радянський кордон. Проте, незважаючи на зростання темпів “евакуації”, з осені 1945 р. в окремих регіонах Західної України переселення поляків відбувалося з перемінним успіхом. На це впливала його зайнятість на сільськогосподарських роботах по збиранню врожаю. У деяких містах (Львів, Станіслав, Дрогобич) евакуацію поляків затримували керівники господарських організацій, обґрунтовуючи це тим, що їх нема кому замінити на роботі⁵¹.

Найбільш швидкими темпами депортація поляків відбувалася на останньому етапі переселенської акції (квітень – червень 1946 р.). В цей час радянським органам влади вдалося зламати пасивний опір, який чинила Римо-католицька церква. Польське населення не бажало виїжджати, чекаючи на виїзд священників, в той же час як духівництво заявляло про те, що виїде тільки разом з останніми парафіянами. Лише у квітні – травні 1946 р. партійним органам вдалося організувати послідовний виїзд представників РКЦ. Так, у Станіславській області з кожним ешеленом, де їхали священники виїжджало по 40 – 50 вагонів польських громадян⁵².

Неабиякий вплив на прискорення “евакуації” поляків з території Західної України відіграло також прагнення польського керівництва форсованими темпами закінчити переселенську акцію. Зацікавленість польського

⁴⁸В. Сергійчук, Депортація поляків з України, *op. cit.*, с. 111.

⁴⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 790, арк. 94–95.

⁵⁰ І. Андрухів, Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз, Івано-Франківськ 2005, с. 242–243.

⁵¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1466, арк. 135.

⁵² *Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945 (październik 1944 – lipiec 1945)*, red: H. Czarnocka, K. Iranek-Osmecki, W. Otocky, Londyn 1981, s. 231 – 232, 374.

уряду в цьому питанні полягала в приєднанні до Польщі частини колишніх територій Німеччини. Влітку 1946 р. з них планувалося депортувати у британську зону окупації Німеччини близько 1,5 млн. німців. Натомість переселені з Радянського Союзу поляки мали заповнити утворений у західних регіонах Польщі “вакуум”⁵³.

На території Західної Білорусі хід реєстрації і переселення поляків мав свої відмінності. З одного боку на динаміку переселення певний вплив здійснила Армія Крайова, а з іншого – евакуація поляків була строго контрольована радянськими державними органами. Зокрема у період з жовтня 1944 р. по січень 1945 р. польське підпілля активно виступало проти евакуації. На рівні з проведенням усної і письмової пропаганди загони АК доволі часто практикували залякування і терор. Фактично вплив Армії Крайової на хід реєстрації став вирішальним чинником у даний період. Так, у Новогрудському районі Гродненської області з 1 грудня 1944 р. по лютий 1945 р. активність поляків була надзвичайно низькою (в середньому в день на реєстрацію приходило по 15 – 20 осіб). Тоді як в лютому-квітні 1945 р. щоденно на пункти з’являлось від 100 до 130 польських сімей⁵⁴. Така кардинальна відмінність у збільшенні кількості зареєстрованих не була випадковою і спостерігалась на всій території Західної Білорусі. Основним фактором, що зумовив різке збільшення заяв на переселення, стала відмова АК від зриву переселенської акції.

На зміну цієї позиції вирішальний вплив здійснили результати Ялтинської конференції, коли стало відомим остаточне і безповоротне рішення про встановлення польсько-радянського кордону по лінії Керзона. Саме ця обставина й змусила командування АК вдатись до протилежних дій, а саме – будь-якими методами чинити тиск на поляків з метою їх виїзду до Польщі. Виходячи з цього, в контексті впливу польського підпілля, переселенський процес у Західній Білорусі слід розглядати в два етапи: 1) діяльність АК спрямована проти евакуації (жовтень 1944 р. – січень 1945 р.); 2) намагання підштовхнути польський елемент до переїзду в Польщу (лютий 1945 р. – 1946 р.)⁵⁵.

Майже одночасно з початком агітаційної роботи АК, спрямованої на виїзд польського населення, відбулася різка зміна політики уряду БРСР щодо евакуації. Зокрема вона характеризувалася посиленням контролю з боку республіканського керівництва за реєстрацією та переселенням поляків. Це призвело до викреслення білорусів, а також підозрілих осіб

⁵³ W. Serhijczuk, *Problemy przesiedlenia Ukraińców z Polski i Polaków z Ukrainy*, op. cit., s. 76–77.

⁵⁴ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 188–189.

⁵⁵ А. Вялікі, *На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944–1946)*, op. cit., с. 109–110.

– можливих учасників АК, з реєстраційних списків. Як і на західноукраїнських землях, значне зростання кількості поляків, бажаючих переїхати до Польщі, спостерігалось в період після утворення польсько-радянського кордону та на весні 1946 р.⁵⁶. Проте намагання керівництва БРСР перешкодити виїзду польського працездатного населення на зазначеному етапі трансферу, відіграло ключову роль й суттєво позначилося на кінцевих результатах переселенської акції між Польщею і Білорусією.

Вище окреслені темпи переселення поляків із західних областей УРСР і БРСР підтверджують і статистичні дані (див. графік). Зокрема на прикладі Гродненського і Станіславського райпредставництв з евакуації, які були центрами досить проблемних регіонів, чітко прослідковуються загальні тенденції переселенського процесу. Так, згідно проведених нами підрахунків помітно, що значне поживлення виїзду польського населення у Станіславському райпредставництві спостерігалось у червні – вересні 1945 р., коли в середньому щомісячно зі Станіславської області виїжджало близько 10630 осіб. За вказаний період до Польщі виїхало 54,5% населення від загальної кількості „евакуйованих”⁵⁷. На території, яку охоплювало Гродненське райпредставництво, пік переселення поляків також припав на літні місяці (липень – серпень 1945 р.). В цей час середня кількість переселенців склала 4548 осіб⁵⁸.

Не менш значне зростання кількості переселених осіб спостерігалось весною 1946 р. Так, впродовж березня – травня 1946 р. з території, яку охоплювало Гродненське райпредставництво до Польщі було переселено 34 % польського і єврейського населення від загальної кількості. У середньому щомісяця із вказаного регіону виїжджало 4482 особи⁵⁹. Вище зазначені підрахунки дають можливість говорити про літо 1945 р. та весну 1946 р. як найбільш продуктивні періоди переселенської акції. Власне, як уже зазначалось, вагомий вплив на хід евакуації в цей час здійснили: приїзд до Львова С. Грабського, остаточне встановлення польсько-радянського кордону (16 серпня 1945 р.), намагання польського уряду прискорити закінчення трансферу тощо.

В цілому, у 1944–1946 рр. на теренах Західної України і Західної Білорусі відбулись значні зміни етнопонаціонального складу населення, викликані переселенською акцією. За підрахунками українського дослідника В. Сергійчука, станом на 1 серпня 1946 р. із західних областей України було “ева-

⁵⁶ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 11, л. 20–22 об.

⁵⁷ ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 426, арк. 21–22.

⁵⁸ НАРБ, ф. 788, оп. 2, д. 70, л. 14–27, 34.

⁵⁹ Ibidem, л. 14–27, 34.

куйовано” 272 554 сім’ї, що склало 789 982 особи⁶⁰. Польський історик Я. Чернякевич наводить дещо інші дані. Згідно з його підрахунками за період 1944 – 1946 рр. було виселено 787 524 особи, а в 1947 і 1948 рр. ще 76 та 74 особи відповідно⁶¹. Згідно даних, які подає білоруський дослідник В. Ракашевіч, з вересня 1944 р. до 31 травня 1948 р. з теренів Західної Білорусі до Польщі було переселено 248 402 особи⁶². У Національному архіві Республіки Білорусь містяться дещо інші показники, згідно з якими у 1944 – 1946 рр. із західних областей БРСР до Польщі було евакуйовано 231 152 особи⁶³. Водночас станом на 10 червня 1946 р. з реєстраційних списків було виключено 39 044 білоруса, відмовилось від евакуації 265 088 осіб⁶⁴. Наведена статистика щодо кількості переселених поляків свідчить, що на відміну від Західної України, на західнобілоруських землях переселенська акція не досягла своєї кінцевої мети. Радянській владі не вдалось у повному обсязі усунути польське населення з регіону для полегшення здійснення радянізації та позбавлення Армії Крайової її соціальної бази.

Таким чином, переселенська акція 1944–1946 рр. була цілеспрямованою операцією, яка проводилася з метою очищення прикордонних територій СРСР від польського населення. Шляхом депортації небезпечних, антирадянських елементів, радянська влада здійснила чергову спробу вирішення національної проблеми в західних регіонах Білорусі і України. Поряд з цим варто підкреслити, що зазначена акція мала багато регіональних відмінностей, її здійснення не проходило в однакових умовах. Так, якщо у Західній Україні відбувалася спланована депортація поляків із застосуванням терору, то для характеристики переселення поляків із Західної Білорусі вказане визначення не відповідає дійсності. На теренах БРСР яскраво виражені репресії не відбувались. В даному контексті можна говорити лише про намагання білоруської влади не допустити переселення значної кількості поляків, цим самим позбавивши їх права виїзду. З огляду на це, обмін населенням між Польщею і БРСР не можна класифікувати як депортацію, репатріацію чи евакуацію. Скоріш за все це було переселення з певними елементами репресій.

---

⁶⁰ В. Сергійчук, Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944–1946 роках, в: Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст., Івано-Франківськ 1997, с. 274.

⁶¹ J. Cerniakewicz, *op. cit.*, s. 134.

⁶² В. Ракашевіч, Послевоенная демаркация советско-польской границы и “великое” переселение белорусского и польского населения, в: Армія Краёва на тэрыторыі Заходняй Беларусі (чэрвень 1941 – ліпень 1944 гг.), Гродна 1994, с. 116–117.

⁶³ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 24, л. 55.

⁶⁴ НАРБ, ф. 788, оп. 1, д. 23, л. 29.

Yevhenij Samborsky

**The Resettlement of Poles from Western Ukraine and Western Belarus to Poland in
1944 - 1946: a Comparative Analysis**

Summary

The article presents a comparative analysis of the dynamics and progress of resettlement of the Polish population of the Western Ukraine and Western Belarus to Poland in 1944–1946. It also considers the repressive actions of the Soviet punitive organs regarding Poles in order to accelerate the resettlement action. The author establishes that despite the fact that the mentioned action was initiated in Moscow at the highest political level, in western regions of Ukraine and Belarus it proceeded in different ways and had its own distinctive features in each one.